

УДК: 342.565.2:32(497.11)
Примљено: 17. јуна 2010.
Прихваћено: 30. августа 2010.
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 3/2010.
год. 17. vol. 29.
стр. 153-174.

Марко Пејковић

Институт за политичке студије, Београд

УСТАВНИ СУД У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ СРБИЈЕ И КОМПАРАТИВНА ИСКУСТВА – ТЕОРИЈА И ПРАКСА*)

*“Може се рећи да су његова овлашћења скоро
потпуно политичка, мада је његово устрој-
ство потпуно правосудно”*

(Алексис де Токвил о Врховном суду САД)¹⁾

Сажетак

У овом тексту, аутор ће покушати да кроз правни и политиколошки приступ, што реалније сагледа положај и улогу Уставног суда у Србији. Најпре, разматра се теоријски проблем природе овог државног органа и његових функција. Расветљавање оваквих питања не служи пуком теоретском ларпурлартизму, већ представља суштински допринос у погледу (не)оправданости одређених функција Уставног суда, претежно политичког карактера попут импичмента или забране политичких организација, будући да из карактера једног државног органа проистиче и домен његових надлежности. Посебан осврт је направљен у односу на праксу суда према доступним подацима из 2009. године. Богата европска уставносудска јуриспруденција и литература, заузимају посебно место. Ови моменти су *prima facie* парадигме за процењивање ефикасности српског Уставног суда, али и као главно средство у анализи уставног судства *in toto*. Указује се на неопходност превазилажења традиционалне/вештачке дихотомије уставно право-

*) Рад је настао у оквиру научног пројекта „Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији“ (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира га Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

1) Алексис де Токвил, *О демократији у Америци*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2002, стр. 130-131.

литика, легитимизације уставног суда модификованим мерилима представничке демократије, док критички поглед на праксу (бројни нерешени предмети) наводи на закључак потребе структурног преобликовања суда.

Кључне речи: уставни суд, негативан законодавац, позитиван законодавац, уставност, уставна жалба, реизбор уставних судија, судско веће, судификација политике, устав

ТЕОРИЈСКА ПРИРОДА УСТАВНОГ СУДСТВА

Основна функција уставних судова – заштита уставности и законитости, има своје претече у правној традицији Европе²⁾ и Америке далеко пре одлуке Врховног суда САД у спору *Marbury v. Madison* из 1803. године, а којом је први пут суд неке модерне државе засновао надлежност да врши контролу уставности закона.³⁾ Тако је у античком праву обичан закон (*psephismata*) био важећи само уколико би био у складу са вишим и тешко изменљивим законом (*nomoi*). У средњем веку, краљев *gubernaculum* није смео да прекорачује у домен правно снажнијег поретка под именом *iurisdictio*. Касније су француски предреволуционарни судови – *parlements*, ову разлику користили да анулирају арбитрарне акте краљева или скупштине сталеза. Без обзира што су функције уставног судства у сфери модерне државе, ухватиле корена прво на америчком континенту,⁴⁾ за нас је од посебне важности континентална традиција судске контроле уставности која започиње са стварањем аустријског уставног суда 1920. и његовим творцем Хансом Келзенем.⁵⁾ Она подразумева централизовану контролу уставности, према којој само један централни орган врши уставносудску надлежност, на супрот америчкој, која значи децентрализовану контролу нижих судова (*inferior courts*), уз право жалбе све до Врховног суда САД.

2) Mauro Cappelletti and John Clarke Adams, „Judicial Review of Legislation: European Antecedents and Adaptations“, *Harvard Law Review*, Vol. 79, No. 6 (Apr., 1966), pp. 1209-1213.

3) Коста Чавошки, *Уставност и федерализам - Судска контрола уставности у англосаксонским федералним државама*, Савремена администрација, Београд, 1982, стр. 59.

4) под утицајем пре свега Кукове доктрине супрематије *common law* праксе у односу на акте парламента у чувеном случају *Bonham*; више видети у: Mauro Cappelletti, „Judicial Review in Comparative Perspective“, *California Law Review*, Vol. 58, No. 5 (Oct., 1970), pp. 1027-1030.

5) Димитрије Кулић, *Уставно судство у свету*, Београд-Зајечар, 1982, стр. 53.

У области уставносудске теорије Келзен ипак није био кохерентан, како показује одлична студија Мишела Тропера.⁶⁾ Најпре је тврдио како је за супрематију устава као основне норме континуираног правног поретка (*Grundnorm*), одакле потиче валидност сваке ниже/касније норме у хијерархији, витално постојање судске контроле уставности. Касније, у свом чувеном делу *Чиста теорија права* је понудио другачије схватање.⁷⁾ Уставотворац има избор. Или да законодавац буде крајња инстанца која одлучује о уставности закона, путем начела *lex posterior derogat legi priori*, или за ту потребу може да установи “специјалан суд”, односно да контролу уставности повери свим судовима. Тако се закључује да уставно судство није апсолутни гарант правног поретка, него само једна од могућности, тим пре што се валидност (правна легитимност) сваког акта нужно претпоставља, све до момента док сагласно уставној процедури он не престане да важи као противуставан. Гарант његове валидности је устав као виши правни акт, а по Келзену, концептуално није могућ сукоб између више и ниже норме у правном претку, јер би то био *contradictio in adjecto*, пошто у том случају нижа норма не би ни имала статус норме (била би нешто друго). По овој логици, сваки устав и пре 1920, је морао да има супрематију. Тако произилази да разлози за увођење уставног суда уопште не морају да буду правни (!), јер правни поредак/устав остаје валидан и без њега. У складу са овим може да буде и Келзенова преференција судске контроле уставности *ex ante*,⁸⁾ дакле у превентивном виду, што се тешко може помирити са виђењем суда као чисто правног органа. Овде ваља бити опрезан, пошто је по свему судећи, у Келзеновој теорији свако право у већем или мањем степену, у ствари само формализована политика, иако није свака политика право. Овај правни писац је у књизи *Генерална теорија државе и права* (1945) истакао да уставни суд заиста има инхерентну политичку улогу,⁹⁾ додуше по његовој архитектури, искључиво у виду негативног законодавца (одлучује шта не може да буде закон), за разлику од парламента који ради по логици позитивног законодавства. Келзен је у истој овој књизи, у којој је признао политички набој суда, само сад на наредној страни, написао да једино устав-

6) Michel Troper, „The logic of justification of judicial review“, *International Journal of Constitutional Law*, 2003, 1(1), pp. 105-108.

7) Hans Kelsen, *Pure theory of law*, The Lawbook Exchange LTD, Clark, New Jersey, 2005, pp. 271-276.

8) Alec Stone Sweet, *Governing with Judges – Constitutional politics in Europe*, Oxford University Press, 2002, p. 36.

9) Hans Kelsen, *General theory of law & state*, Transaction publishers, 2006, pp. 156-157.

ни суд гарантује *ефективну* примену устава. Но, валидност (треба) није ефективност (јесте), премда су они у вези. Валидности има, ако постоји и минимум ефективности. Не можемо се отети утиску да је ова замршена теорија и поновни нагласак на суду као једином гаранту устава продукт жеље, да се никада више не понови крах Вајмарске Немачке, Хитлеровим *легалним* доласком на власт, а што је имало далекосежне *политичке* последице, тако што ће се уставом увести корективан механизам поред законодавца у срцу политичког процеса и тако смањити размак валидног и ефективног. Да ли је ова конструкција значила да је уставни суд као негативан законодавац замишљен као један правно-политичко-судски коректив, односно алтернатива парламенту, која ће о закону размислити и одлучити још једном, другачијом процедуром и одлукама? Иако из Келзенове теорије то нужно не произилази, не може се ни искључити као највероватнија хипотеза. Али, оно што је у српској рецепцији Келзена занемарено или прећутано, јесте да је по њему уставни суд истовремено и негативан и *позитиван* законодавац, ако му је уставом дато у надлежност да одлучује о двосмисленој и широко утемељеној природи људских права.¹⁰⁾ Случај са позитивним законодавцем је тако знатно јаснији. Уставни суд се ту појављује као коначна инстанца за тумачење и прецизирање неодређеног и флексибилног појма људских права. У том случају ради се о *de facto* судско-политичком органу. Тако је 1971, одлучивши да заснује надлежност људских права, када је револуционарну Декларацију о правима, преамбулу устава Четврте републике и фундаменталне принципе закона, узео као правно обавезујуће, француски Уставни савет изазвао прави политички земљотрес у јавности.

Домаћа правна теорија је по питању природе уставног судовања подељена исто колико и страна. Радомир Лукић тврди да је уставни суд правни орган у мери у којој је то и сваки други суд, да он правном логиком оцењује уставност закона, а не путем политичке целисходности. Према томе, не може бити говора о уставном суду као политичком органу.¹¹⁾ Марковић уставни суд држи за аполитички орган. Иако су предмети пред уставним судом увек прожети политичким елементима, он управо има у задатак да их објективизира и деполитизује у складу са правним резонувањем.¹²⁾

10) Alec Stone Sweet, „The politics of constitutional review in France and Europe“, *International Journal of Constitutional Law*, 2007, 5(1), pp. 72-73, 83-84;

11) Радомир Лукић, *Уставност и законитост у Југославији*, Свеска I, Београд, 1966, стр. 98.

12) Ратко Марковић, „Уставни суд у Уставу Републике Србије од 2006. године“, *Анали Правног факултета у Београду*, LV, 2/2007, стр. 30, 39.

Павле Николић заступа тезу да уставни суд није орган који води политику или ствара правне норме на било који начин,¹³⁾ и у овоме се позива на бившег судију Уставног трибунала Пољске Леха Гарлицког (без референце), будући да је уставно судовање пуко "стваралачко тумачење а не стварање уставних норми". Да ово никако није случај, Николића демантује сам Гарлицки. Не само да се сви уставни у свету одликују уопштеном дикцијом – него су и делови устава посвећени људским и мањинским правима (углавном настали након II светског рата - изузетак аустријска уставна новела из 1929) поред апстрактног стила и нужно *вредносно* оријентисани. Због тога, уставно судовање подразумева знатно већу дискрецију судија и степен креативности у тумачењу правне норме него што је то случај са обичним судовима. Уставно судовање је подешавање уставних норми променљивим политичким и социјалним околностима и давање смисла тексту далеко изван намераваног оквира. Чак толико, да овај "судски" креиран устав (*judge-made constitution*) допуњује или премошћује писани устав.¹⁴⁾ Кулић, пак, види суд као орган који често задире у домен политичког, јер је повреда неког уставног права истовремено и повреда политичког права, а одлуке уставног суда имају далекосежан политички и друштвени значај, у односу на оне обичних судова. Уставне судије не могу у резонувању да се лише политичког и социјалног контекста у који је урођен политички систем. Тако су неки од познатијих уставних судова у свету, испољили снажне политичке карактеристике.¹⁵⁾ Слободан Орловић¹⁶⁾ и Зоран Томић су на Кулићевом трагу. Томић наглашава и значај ранијег писца - Крбека. Према овом зачетнику теорије уставног судства у нас, сврха уставног судовања је деполитизирање, али то не значи да судија тумачи норме правномеханички, већ да он мора да се руководи и економским, социјалним и политичким моментима одређеног политичког система, уз редуцију субјективних критеријума.¹⁷⁾ Постоје мишљења да се прикривена улога позитивног законодавца уставног суда може открити посредно, анализом његових одлука и што је најважније образложења ко-

13) Павле Николић, „Уставни суд и нови Устав Србије“, *Уставни суд Србије – у сусрет новом уставу*, Уставни суд, Београд, 2004, стр. 54.

14) Lech Garlicki, „Constitutional courts versus supreme courts“, *International Journal of Constitutional Law*, 2007, 5(1), pp. 47-49, 65-68.

15) Димитрије Кулић, нав. дело, стр. 38, 106, 299-302.

16) Слободан Орловић, „Уставни суд Републике Србије у праву и политици“, *Српска политичка мисао*, вол. 22, год. XV, 4/2008, стр. 240.

17) Зоран Томић, „Уставно судство – између жреца и ствараоца“, *Уставни суд Србије – у сусрет новом уставу*, Уставни суд, Београд, 2004, стр. 66.

ја одлуку прате.¹⁸⁾ Да уставни судови никако не могу бити лишени извесне политичке улоге, уз стално настојање на деполитизацији, мишљења је и Коста Чавошки.¹⁹⁾ На "сиве зоне" права и политике, односно немогућност да се између два појма повуче јасна граница, упућују Вучић и Стојановић. Једино, о чему се у складу са немачком доктрином може говорити, јесте да право као "очврсли" део прошле политике, поставља садашњој политици садржајне границе. Како је устав као правни акт, истовремено и идеолошко-политички акт, уставни суд као његов чувар јесте и политички орган.²⁰⁾

У западној теорији оваква спорења су и даље жива, али се чини да полако пренагљује став у прилог тезе да је уставни суд правно-политички орган. Они који чврсто заступају тезу о чисто правној природи овог органа, безусловно се придржавају Келзена, а као што смо видели, његова теорија је у том погледу, у најмању руку веома двосмислена. Ипак, у последње две деценије, све је више студија у оквиру уставноправне школе "реализма" која уставни суд виде као трећу законодавну инстанцу (*third chamber*) која шаље инпуте у арену политичког процеса под називом "судификација политике" (*judicialization of politics*), чија је парадигма мисао Стона Свита и Мартина Шапира. Владе и парламенти почињу да налазе себе у оковима који су наметнути од уставних судија. Бивају принуђени да прилагоде политички дискурс и праксу уставно-судским начелима, у намери да касније прогурају своје интересе кроз конституционални филтер. Суд делује негативно/директно, односно креативно/индиректно или "педагошки" на законодавца. Директно, укидајући неуставне законе. Од како је судовима дата у надлежност и брига за људска права, забележен је **драматичан** раст предмета пред уставним судовима водећих европских земаља. Сваке деценије је у некима од њих дупло растао број спорних закона пред уставним судом, а апстрактну контролу тих закона је по правилу иницирала опозиција. Доктрина *judicial self-restraint* (од више могућих ваљаних тумачења, треба изабрати оно које се највише поклапа са уставом) је на моменте изгледала као мртво слово на папиру, будући да је у Француској, Немачкој, Шпанији, тако више од пола испитаних закона проглашено неуставним. Индиректно, парламент/влада антиципира ставове суда, имајући у виду судску праксу, око које се дебатује и спори у самом парламенту, али и

18) Александар Фира, „Уставно судство и парламентаризам“, *Архив за правне и друштвене науке*, вол. 78, 1/1992, стр. 156.

19) Коста Чавошки, нав. дело, стр. 188.

20) Оливера Вучић, Драган Стојановић, „Уставно судство на пресеку права и политике“, *Анали Правног факултета у Београду*, LVII, 2/2009, стр. 90, 101.

нарочито судско образложење одлука, смештајући своје преференце у уставан оквир и "аутоцензуришући" своје понашање у страху пред вероватном уставносудском санкцијом, чиме се рудиментарне политичке страсти преобликују. Парламентарне странке су тако разапете између Сциле и Харибде, притисака партијске базе и интересних група са једне стране, и вета суда са друге. Ангажују се врсни правници да јавно образложе или дају мишљење за уставност неке жељене политике (Француска) па чак и омбудсман (Шпанија). Чувена је мисао немачког правника – Комерса, да се присуство Карлсруеа (седиште немачког суда) дубоко осећа у ходницима моћи, терајући политичаре на компромис. Посебну димензију процесу даје "корективна контрола" закона, када суд, поред образложења одлуке, даје и детаљно упутство како би закон *требао* да изгледа да би био у складу са уставом. Овиме се несумњиво излази ван оквира традиционалне поделе власти. Широко су познати случајеви интервенције суда у законодавни домен – прописивање начина и обима финансирања немачких политичких партија и позив шпанског Уставног трибунала да законодавац на стриктан начин одлучи у вези тада још непостојећег института "приговора савести" након уставне жалбе (*amparo*) једног физичког лица.²¹⁾

Појавили су се и први модели *уставне политике*. Ванберг, који је њихов идејни творац, полази од премисе да уставне судије не воде рачуна само о уставноправним питањима када резонују, него воде рачуна и о политичком окружењу. Дакле, посебност овог мишљења је што не морају само политичари да се прилагођавају суду, него и суд њима, али и ширем јавном мњењу. Основне варијабле сваког модела или функције уставне политике су: транспарентност, тј. јавност рада и комплексност предмета, степен јавне подршке суду, могућност ублажавања судске одлуке у новом закону. У зависности од комбинације варијабли и њиховог квантитативног изражаја или процене, постоје четири модела: *еквибријум законодавне аутоцензуре* - парламент одустаје од конкретног закона због високе вероватноће судског вета или губљења гласова, *еквибријум судске аутоцензуре* - одустајање од укидања закона, *еквибријум поделе власти* - законодавац прави закон, али поштује било коју одлуку суда, *конфликтни еквибријум* – у односу на претходни модел, законодавац покушава да заобиђе судски вето.²²⁾

21) Alec Stone Sweet, *Governing with Judges*, Oxford University Press, 2002, pp. 62-66, 73-88; Martin Shapiro & Alec Stone Sweet, *On Law, Politics & Judicialization*, Oxford University Press, 2002, pp. 19-54.

22) Georg Vanberg, *The politics of constitutional review in Germany*, Cambridge University Press, 2005, pp. 24-38, 44.

Утицај јавног мњења као незаобилазног фактора у целокупном раду уставног судства, још је истицао и Мортон.²³⁾

Ове теорије имају и снажну потпору у виду признања све већег броја, бивших или садашњих судија, да уставни судови нису чисто правни органи. Судије откривају ставове скромно и углавном уским научним круговима. Мађарски бивши председник суда (László Sólyom), сведочи о судско-парламентарној “координацији”, када је суд проглашавао закон мањкавим у тачно одређеним одредбама дајући рок законодавцу да исправи своје пропусте (*legislative failure/legislature's neglect*).²⁴⁾ Белгијски председник суда (Marc Bossuyt), признаје да уставни суд одавно више није само негативни законодавац. Он је и *водич* законодавцу како треба да изгледа будућа законска агенда.²⁵⁾ Чешки уставни судија (Jiří Mucha), примећује да су источноевропски судови умешани у дубоке политичке спорове, док и на Западу, судови почињу да интервенишу у арену која је раније била неометани забран политичких партија.²⁶⁾

"У мом искуству, тражим покушај да се ублажи политички ефекат наших одлука", "...имамо велико поштовање за буџетску власт Бундестага. То је област у којој смо посебно опрезни", "Посебно у споровима који имају утицај на буџет, суд се повлачи како би избегао економски или буџетски хаос", "*Fiat iustitia, pereat mundus*²⁷⁾ – то није нешто што уставни суд може себи да приушти. Како ће друге гране власти реаговати на одлуку, такође има улогу", "Ми не можемо да пређемо јавни праг толеранције; ако то урадимо губимо ауторитет", само су неки од исказа судија немачког уставног суда²⁸⁾, који додатно иду у прилог нашој тези. Зашто су судије дуго одбијале да признају овако нешто широкој јавности?

23) F. L. Morton, „Judicial Review in France: A Comparative Analysis“, *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 36, No. 1 (Winter, 1988), p. 94.

24) *Address by President László Sólyom to the international conference marking the 20th anniversary of the establishment of the Constitutional Court*, <http://www.mkab.hu/index.php?id=conference>

25) Marc Bossuyt, *The Belgian Constitutional Court and the re-enacting of an annulled law*, Ibid.

26) Jiří Mucha, *Political questions in the case-law of the Czech Constitutional Court*, Ibid.

27) Искривљена латинска пословица *Нека буде правде, (и стога) нека пропадне свет*, изражена у заповедном коњунктиву (*coniunctivus iussivus*) која у оригиналу гласи *Fiat iustitia, ne pereat mundus* – *Нека буде правде, (и стога) нека не пропадне свет*, како би се истакла немогућност догматске правне доследности суда

28) Georg Vanberg, нав. дело, pp. 126, 133, 135.

Држимо да је проблем у недостатку "демократске" легитимности суда. Хронична фрустрација због чињенице да о тако осетљивим питањима одлучује орган који није непосредно изабран, оптерећује деценијама јавност и уставне судове. Постоје три узрока за ово. Традиционална француска одбојност према судској хијерархији још из доба револуције и после,²⁹⁾ затим политичка злоупотреба кованице "владавина судија" (*government of judges*), којом се вешто манипулисало како би се опонирало било каквој судској контроли,³⁰⁾ а затим уска перцепција демократије уз вештачку/јасну поделу на релацији право и политика. Демократија данас не мора да буде оно што је била у француској револуцији или после ње у току два века, али је политички дискурс углавном наслеђен из тих периода, спречивши тако модификацију демократије, односно демонополизацију политичког легитимитета. Нити су парламенти данас оно што су били пре два века, дакле брана извршној самовољи монарха, нити је демократија једини чувар легитимитета. Скупштине су се, мање-више, претвориле у партијску арену или испоставу извршне власти, док се демократија у прошлости, ако је била остављана самој себи, често претварала у своју супротност. Одлуке парламента су махом одлуке извршне власти, тако да уставни суд, ако се занемари формални начин директних избора, није ништа мање легитимно тело од законодавца. Хамилтон је давно приметио да је понекад заиста тешко рећи када законодавна власт прелази ван граница свог уставног делокруга, док тело које лоше законе доноси, неће бити у стању да их касније усклади са уставом. Овде не би могло да се приговори Хамилтону да је парадоксално у једном својству веровати људима који су донели устав, а у другом законодавном не, јер не само да је процедура за доношење устава оштрија и изискује консензус, него је и он само уопштени договор за политичку утакмицу у будућности, чији ће поени управо бити закони просте већине. Судије нису подложне странчарењу у мери посланика, а иако и постоји шанса да судије понекад криво тумаче закон, то не у толикој мери да би угрозили стабилност политичког поретка. Судска власт је најмање опасна, она нема ни мач ни кесу (*power of the sword and power of the purse*) да силом наметне одлуке.³¹⁾ "Узгони камен овако замишљене

29) Michael H. Davis, „The Law/Politics Distinction, the French Conseil Constitutionnel, and the U. S. Supreme Court“, *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 34, No. 1 (Winter, 1986), pp. 46-52.

30) Michael H. Davis, „A Government of Judges: An Historical Re-View“, *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 35, No. 3 (Summer, 1987), pp. 559-580.

31) Хамилтон, Медисон, Џеј, *Федералистички списи*, Радничка штампа, Београд, 1981, стр. 337, 440-445.

структуре политичког система требало је да буде судска контрола уставности", закључује Чавошки.³²⁾ Управо извор уставносудског легитимитета, поред чисто правних разлога, треба тражити у **ограничењу власти**, а не у демократији. Демократија, да би дала оно све најбоље од себе, али и да би опстала, мора да схвати неопходност других државних органа који је лимитирају правно-политички, и самим тим гарантују. Демократија добија тако све више изглед "мешовитог поретка". Представничка демократија уз уставни суд као орган "аристократских примеса". Концептуална дихотомија право/политика уноси додатни проблем. Како истиче Дејвис, управо је ово противстављање извор неспоразума између континенталних и англосаксонских правника, када постављају питање, да ли је француски Уставни савет суд или политичко тело? Том приликом се првом даје вредносна предност, али се реално превиђа да је политика само општији феномен од права, и да се суштински ова два појма односе један према другом баш унутар себе у зонама преклапања.³³⁾ До овога је дошао позивајући се на Дериду и укидање вештачких првих концепата. Ми долазимо до истог закључка, али истичемо да је у "првим наративима" присутан идентитет права и политике, док се деструктурализам, несвесно обрачунава само са добро укорењеним привидом.

Уставни суд је, *ceteris paribus*, тако у могућности да делимично обнови антички идеал делања у складу са општим добром и да ублажи разлику између права и политике. И то ако се добро уреде његов избор, структура и функције. Суд служи и као додатни филтер за селекцију инпута из окружења, чиме доприноси стабилности политичког система у целини.

Уставни суд у политичком систему Србије

У делу рада посвећеном конкретној улози Уставног суда Србије у политичком систему, обратићемо пажњу на уставна решења која се тичу овог органа, а која могу да произведу велике проблеме у његовом функционисању. Она се тичу избора/мандата судија, начина рада суда и поступка, као и појединих спорних надлежности. Друга општепозната и мање спорна питања, неће бити предмет анализе, јер су до сада подробно обрађивана.

32) Коста Чавошки, нав. дело, стр. 40.

33) Michael H. Davis, „The Law/Politics Distinction, the French Conseil Constitutionnel, and the U. S. Supreme Court“, *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 34, No. 1 (Winter, 1986), p. 90.

МАНДАТ И ИЗБОР СУДИЈА УСТАВНОГ СУДА

Устав Републике Србије из 2006. (чл. 172), прописује да се Уставни суд састоји од 15 судија, који се бирају и именују на мандат од девет година. Једно лице може највише два пута да буде именовано или бирано за судију.

Дужина мандата, могућност или одсуство реизбора (правни положај судија) су кључеви судске независности,³⁴⁾ а без обзира што Уставни суд није суд класичног значења, без независности судија у раду, нема ни жељених ефеката конституционалног аранжмана. У компаративној пракси, уобичајена су три начина којима се ова независност жели постићи. Први је случај судијске сталности, преузет из праксе редовних судова или америчког система у Врховном суду, када судије остају на дужности све до одређених година живота, тј. испуњености услова за пензију или "*during good behaviour*", други када постоји ограничени мандат, уз забрану реизбора, док се српски уставотворац определио за трећи, када постоји лимитиран мандат, али уз могућност поновног избора. По нашем мишљењу овај начин представља слабији гарант за независност суда, у односу на остале. Ипак, судијска сталност није погодна за уставне судове. Осим што је Уставни суд неупоредиво моћније тело од других судова, као што смо већ указали, само резонување унутар овог органа није чисто правно механичко, него креативно, те несумњиво произилази да је пожељно периодично Уставни суд попуњавати новим лицима, како би се прилагођавање устава вршило у складу са променљивим политичким и социјалним околностима. За то су погодније повремене судије од сталних, које дугим временом "очврсну" у својим конзервативним назорима, па могу да угрозе стабилност политичког система у целини, као што то показује искуство још из Рузвелтовог периода. Још је Капелети позивајући се на Каламандреија и Келзена, критиковао покушај да се поистовети рад "каријерних судија" који технички примењују право, са судском контролом уставности која је вредносно оријентисана и квази-политичка функција.³⁵⁾ Овај метод је био прихваћен Уставом Србије из 1990. (чл. 126). Ново уставно решење, како то примећује Марковић, није добро, јер се тако судија може у првом мандату "препоручивати" за реизбор, на штету

34) Александар Фира, Ђорђе Ђурковић, „Независност судства и уставни суд“, *Архив за правне и друштвене науке*, вол. 80, 3/1994, стр. 379.

35) Mauro Cappelletti, „Judicial Review in Comparative Perspective“, *California Law Review*, Vol. 58, No. 5 (Oct., 1970), p. 1047.

независном обављању ове дужности.³⁶⁾ Већ помињани Гарлицки је тврдио да је забрана реизбора важна за независност суда и слободу од фаворизовања жеља било парламента било политичара приликом одлучивања. Индикативан је случај Чешке чији устав не забрањује реизбор, а ми додајемо и Мађарске (чл. 8 Закона о уставном суду) и Молдавије (чл. 5 Закона), које допуштају додатни мандат. Одбијање великог дела чешких судија да присуствују церемонији проглашења нових судија од стране председника Хавела, многи политиколози су протумачили као знак њихове забринутости, да ли ће се тај гест свидети неком будућем председнику, што је чиста судијска брига за наредну апанажу.³⁷⁾ Уопште, источноевропски тренд, сем поменутих изузетака, а и шире, јесте да се поновни избор забрањује уставом или законом о уставном суду. У Аустрији (чл. 147 Устава), Русији (чл. 12 Уставног закона о суду), Турској (чл. 147 У) и Белгији (чл. 32 З) реизбора нема, јер је предвиђена судијска сталност, док је он изричито забрањен у Бугарској (чл. 147 У), Француској (чл. 56 У), Немачкој (чл. 4 З), Италији (чл. 135 У), Летонији (чл. 7 З), Литванији (чл. 103 У), Пољској (чл. 194 У), Румунији (чл. 142 У), Словачкој (чл. 134 У), Словенији (чл. 165 У), Шпанији (чл. 159 У – није могућ повезани реизбор), Украјини (чл. 148 У), Македонији (чл. 109 У). Поставља се питање, зашто је наш уставотворац кренуо несигурним путем европских изузетака, уместо да преузме већ проверену и већинску праксу о забрани дуплог мандата? Чак се и у најоптималнијем модусу (ограниченом мандату без права реизбора), крије клица могућег повлађивања судија, ако не органима који су их изабрали, а оно политичарима од моћи, који сутра могу да утичу на неку њихову бенефицију или ново радно место. Садурски оправдано доводи у сумњу тезу Гарлицког, да је таква веза, премда могућа, плод више персоналног дигнитета судије, него системска мањкавост. Проблем је у томе, што нешто млађе судије, које по истеку мандата у уставном суду, немају опцију да се врате на високопозиционирано радно место одакле су у суд дошли, као рецимо професори универзитета, могу да ступе у "нелегитимне" облигације са политичарима, како би сутра, рецимо, добили посао у државној управи. Хроничан је проблем судске независности у земљама, у којима је мали проценат судија из академског миљеа, попут Бугарске. Бивши судија тамошњег суда, Тодоров, који је и универзитетски професор, сматра да афилијација

36) Ратко Марковић, „Уставни суд у Уставу Републике Србије од 2006. године“, *Анали Правног факултета у Београду*, LV, 2/2007, стр. 27.

37) Wojciech Sadurski, *Rights Before Courts - A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe*, Springer, 2005, p. 14.

судија са политичарима зависи како од части, тако и од планова за даљу каријеру. Други бугарски судија, Неновски, акцентира оптерећење судија будућношћу каријере и наводи да је то чешће случај са млађим судијама. Зато, судије не би требало да буду млађе испод завидног старосног цензуса. Украјински судија, Тихиј, сматра да је орочени мандат без реизбора, добар, али само за оне који одлазе у пензију одмах или убрзо после службе у суду. Остали гледају како да се повежу са партијама ради даљег посла. Зато је боља судијска сталност.³⁸⁾ У Србији тек трећину суда сачињавају лица, која имају статус универзитетског професора,³⁹⁾ док не постоји опција слободног изласка/повратка статуса редовног судије као у Летонији (чл. 7 закона о уставном суду). И да нема реизбора, већина српских судија би калкулисала у вези каријерне будућности, у овом случају ван суда.

Мислимо да би проблем могао да се реши тако што би се подигао старосни ниво за судију, али и продужио орочени мандат, на 12-15 година. Тако, судија не би могло да буде лице испод 50 година, уместо садашњих 40, а уз нешто дужи мандат, то би значило да врло брзо или одмах након службе у суду, судија иде у пензију. Тиме се овај систем приближава сталности, али се избегава мана да у уставном суду, један исти судија проведе дуже од 15 година, чиме се одстрањује опасност од предуге концентрације моћи, и евентуалног "окамењивања" судског менталитета у решавању спорова. У неким добро уређеним западноевропским системима, где не постоје старосни лимити за статус уставног судије, постоје дубоко уврежени политички обичаји, да се за кандидате на те функције, номинују искључиво старије особе, у њиховим педесетим, шездесетим и седамдесетим, као у Италији.⁴⁰⁾

Још једна од препрека за независан положај суда може да буде и начин избора. Према истом (чл. 172) Устава, скупштина, председник и Врховни касациони суд имају једнак утицај на избор судија. Скупштина бира пет кандидата од десет које предлаже шеф државе, председник именује пет од десет које му предложи скупштина, док општа седница Врховног касационог суда именује пет судија од десет које му предложи Високи савет судства и Државно веће тужилаца.

Опасност се крије у могућности да једна партија или коалиција са доминантном партијом, искористи ове механизме да обез-

38) Ibid, p. 15.

39) <http://www.ustavni.sud.rs/page/100018/cnt/судије.sr-Cyrl-CS.htm>

40) http://www.cortecostituzionale.it/versioni_in_lingua/eng/lacortecostituzionale/cosaelacorte/cosaelacorte.asp#titolo4_1

беди апсолутну већину судија, ако парламентарна већина и председник долазе из исте странке. Да би се једнострано партијски императиви приликом избора судија свели на минимум, можда би требало, најпре, у неком будућем Уставу или ревизији, за шефа државе имати особу која, барем, никада у животу није била члан неке партије у смислу да је обављала неку партијску функцију.⁴¹⁾ Тако би његови кандидати били ‘департизовани’. Са друге стране, да би се исти ефекат ублажио и када су у питању кандидати парламента, неопходно је прописати јаку квалификовану већину приликом истицања предлога. Устав Србије (чл. 105, ст. 11) предвиђа да Народна скупштина бира судије Уставног суда, већином гласова свих народних посланика, дакле апсолутном натполовичном већином. Тропетинска већина или двотрећинска већина свих посланика би натерале главне партије на консензус приликом избора судија, или би оне макар морале да између себе договоре поделу кандидата, сразмерно јачини освојених места скупштини,⁴²⁾ што је опет мање опасно од садашњег решења. Иако у источноевропским земљама, уставни махом захтевају за избор судија од стране представничког тела обичну већину, сем Мађарске која захтева двотрећинску већину (чл. 32/А Устава), традиционалне демократије листом изискују снажну квалификовану већину за избор судија од парламента. Тако у Белгији (чл. 32 закона о суду), Немачкој (чл. 6 и 7 З), Италији, Шпанији (чл. 159 У), када парламент или домови суделују у избору судија, захтева се 2/3, односно у Шпанији 3/5 већина. У источноевропским уставима одредба о неквалификованој већини је заостали траг почетка транзиције, када су антикомунистичке већине желеле да што пре конституишу уставни суд и крену у реформе. Како се политички системи буду све више реформисали, ова одредба ће се мењати ка квалификованом избору судија (3/5, 2/3 већине).

НАЧИН/ФОРМА РАДА УСТАВНОГ СУДА СРБИЈЕ И ПРОБЛЕМ УСТАВНЕ ЖАЛБЕ/ЕФИКАСНОСТИ

Сумње у делу научне заједнице, да је уставни суд на путу да постане од "касаторног" "жалбени суд",⁴³⁾ су се показале основаним.

41) Марко Пејковић, „Положај шефа државе у политичком систему Србије“, *Српска политичка мисао*, вол. 28, год. XVII, 2/2010, стр. 109-110, 117-118.

42) Enrique Guillén López, „Judicial review in Spain: the Constitutional court“, *Loyola of Los Angeles Law Review*, Vol. 41:529, Winter 2008, p. 535.

43) Миодраг Радојевић, „Уставни суд Србије“, *Политичка ревија*, вол. 20, год. (XXI)VIII, 2/2009, стр. 191, 198.

Како судије саме признају, овај орган је "загушен" превеликим бројем предмета, а што у најскорије време захтева промену закона о уставном суду са циљем ефикаснијег рада.⁴⁴⁾ Највећи део предмета се управо односи на уставне жалбе, а неефикасност у раду суда је директна последица лошег или недовољног законског регулисања начина рада суда. У Прегледу рада Уставног суда у 2009. години се истиче: "да је током 2009. године прилив предмета скоро двоструко увећан у односу на 2008. годину, а посебно уставних жалби...".⁴⁵⁾ Од 5177 уставносудских предмета, било је 821 предмета уставно-судске контроле, а чак 4356 уставних жалби (!). У самој 2009-ој, од 3217 нових предмета, уставних жалби је било 2842 (!).

Садашња институционална конфигурација је сиромашна и неадекватна улози коју је суд по Уставу добио, тј. проширеној палети његових надлежности. Уставни суд одлучује о питањима из своје надлежности на седници (чл. 42 Закона о уставном суду; чл.29 Пословника Уставног суда). Уставни суд образује комисије као стална радна тела (чл. 43 З). То су редакциона, комисија за праћење уставности и законитости, и за организационо – финансијска питања (чл. 32 П). образују се и одбори за уставне жалбе као стална радна тела (чл. 28 П). Одбор за уставне жалбе разматра предлог одлуке судије известиоца сачињен у предмету по уставној жалби и даје мишљење о предлогу (чл. 37 П). Судски предмети распоређују се судији известиоцу према реду пријема и врсти уставносудског поступка, врсти оспорених аката и азбучном реду презимена судија (чл. 40 П).

Иако је тачно да Уставни суд није могао да се конституише пре децембра 2007, тврдње да је то један од главних разлога за овако лоше функционисање нису на месту. Разлог лежи највише у лошој организацији суда. Уставни суд је ограничен решавањем питања само на општој седници. У Немачкој, на седници, суд одлучује само о најважнијим питањима, а она чине тек мали део судских послова.⁴⁶⁾ У Србији, стална радна тела имају техничку улогу или се њихове надлежности своде на давање савета, без права одлучивања. Та тела чак нису ни законска категорија, него се конституишу пословником или другом одлуком суда. У Немачкој, сенати⁴⁷⁾ су

44) <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/Србија/725704/Уставни+суд+”загушен”+предметима.html>

45) *Преглед рада Уставног суда у 2009. години*, Уставни суд, Београд, фебруар/2010, стр. 2, 3.

46) <http://www.bverfg.de/en/organization/organization.html>

47) Сенати (панели) су подјединице од 8 судија, од укупно 16, које чине општу седницу или пленум

законска категорија (чл. 2 Закона о немачком уставном суду). Код нас одбори за уставне жалбе, такође пословничка категорија, имају минорну саветодавну функцију. Истини за вољу, 2009. је уведена нова пракса у суду да "Радна група" оцењује процесне претпоставке жалбе, али будући да ово тело није нигде поменуто у актима од пословника па навише, не знају се тачна овлашћења групе. Да ли она има право да одбаци сваку жалбу или само моћ да препоруку известиоцу, да жалба не испуњава процесне услове? По поражавајућој статистици суда, произилази да ни ова инстанца не излази ван саветодавних оквира, иако вероватно олакшава рад известиоцу и доношење одлуке о пријему/одбацивању жалбе на седници (чл. 72 П). Овде је јако важно да се и даље осврћемо ка немачком Уставном савезном суду (*Bundesverfassungsgerichts*), јер је он парадигма међу уставним судовима за ефикасност у раду са уставним жалбама. Тако ћемо закључити да је примаран услов за ефикасност у том смислу, **законско регулисање малих судских већа**,⁴⁸⁾ од по три члана, која не само да имају у надлежност испитивање процесних претпоставки жалбе (претходни поступак), него и дискрецију да оцене да ли уложена жалба има уопште могућности да буде позитивно решена, па ако нема, да је једногласно одбију, исто као и због процесних мањкавости (чл. 93б, 93ц 3). Чак и много више, већа од 1986. имају и право да одлуче у меритуму жалбе, ако се предмет жалбе може подвести под већ постојећу јуриспруденцију једног од панела Уставног суда, тј. ако не покреће нову врсту уставножалбених спорова.⁴⁹⁾ Међутим, само панел има право да закон прогласи неуставним на основу решења неке жалбе (чл. 93ц 3). И одиста, довољно је само бацити поглед на импозантну статистику немачког суда. У периоду од 1951. до 2002. од 135,968 примљених уставних жалби суд је одлучио у 113,000 случајева (110,000 у малим већима), дакле око 84%, иако је након уједињења Немачке дошло до неконтролисаног раста жалби, што је донекле ублажило муњевит рад овог органа.⁵⁰⁾ Од 4356 жалби у 2009-ој, према *Прегледу рада*, српски Уставни суд је решио само 1225 жалби или 28% од укупног броја (!). Исто, ако се компарира ефикасност ова два суда у погледу примљених/решених жалби у току једне, 2009. године, бележи се опет јака диспропорција. Немачки суд је од 6.308 примљених жалби, одбацио или одлучио о 6051, дакле 95% уставних жалби је ре-

48) На ово су упућивали још Александар Фира, „Уставни суд у Уставу Републике Србије од 1990“, *Архив за правне и друштвене науке*, вол. 47, бр. 2-3, 1991, стр. 323-324. и Миодраг Радојевић, нав. дело, стр. 199.

49) Georg Vanberg, нав. дело, р. 88.

50) Ibid

шено.⁵¹⁾ У Србији је у истој години, од 2842 нових жалби, решено у најбољем случају, тек 1225, односно само 43%. Занимљиво је упоредити улогу известиоца у нашем систему и Немачкој. Тамо, лице које бива изабрано за судију, одмах добија одговорност за поједино правно подручје (*Dezernat*) и тако аутоматски стиче функцију известиоца (*Berichterstatter*) за свој правни домен. Основни критеријум за статус известиоца је тако специјализација за неку ужу област, а не време поднесака или азбучни ред у списку судија. Несумњиво да и ово доприноси каквоћи и брзини доношења одлука. Уочљиво је и да ниједан српски акт не помиње рок за доношење одлуке, сем када су у питању мандати посланика (чл. 79 З) и одговорност председника (чл. 96 З). Тако у Аустрији (чл. 36е З), прописано је да свака одлука треба да буде донета у року од 6 месеци од дана пријема захтева, у Белгији (чл. 109 З) исто од 6 месеци уз могућност додатног продужења не више од шест месеци, у Хрватској (чл. 33 Уставног закона) годину дана, у Украјини (чл. 57 З) три месеца, у хитним случајевима и 30 дана, док је у случају жалби то 6 месеци, у Француској (чл. 61 У) месец дана, а у хитним случајевима на захтев владе 8 дана. У Немачкој (чл. 30 З), рок после јавне расправе је три месеца. Слично решење имају Бугарска, Летонија и Литванија.

НАДЛЕЖНОСТ ОДЛУЧИВАЊА О ПОВРЕДИ УСТАВА ОД СТРАНЕ ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ

Према члану 118. Устава, председник Републике се разрешава, 2/3 већином у скупштини ако је повредио Устав. Поступак може да покрене најмање једна трећина посланика, али скупштина не може да разрешава, све док Уставни суд не одлучи о повреди највишег правног акта у року од 45 дана.

Несумњиво је да се “повреда” или “кршење” устава односе на поштрену политичку одговорност са правним примесима. Али, као што смо у теоретском делу рада разматрали, не постоји концептуални, а још мање практични разлози, да ово питање не дође у надлежност Уставног суда. Петров⁵²⁾ и Марковић,⁵³⁾ осим разлога да оваква политичка надлежност не приличи једном правном органу, наводе и одсуство логике овог института, с обзиром да председника разрешава тело које га није ни изабрало, а нити то ради

51) <http://www.bverfg.de/en/organization/gb2009/A-IV-1.html>

52) Vladan Petrov, *Novi Ustavni sud Republike Srbije*, http://www.starisajt.nspm.rs/debate_2007/2007_petrov1.htm

53) Ратко Марковић, нав. дело, стр. 38, 39.

представничко тело, попут Сената у америчком импичменту. Што се тиче тих замерки, осим чињенице да грађани бирају скупштину, а немају шансу да је опозову, ако се погледа дебата уочи доношења америчког устава, видеће се да оне нису на месту. Озбиљан утицај је имала идеја одговорности шефа државе пред Врховним судом, или већем судија, од стране Рандолфа, Медисона, Патерсона (који је предложио да Врховни суд утврди одговорност, али да само Конгрес смењује председника, дакле слично српском решењу) и Хамилтона. Од те идеје се једино одустало због тога, што у САД не постоји посебан уставни суд, који нема јурисдикцију над одлукама обичних судова, што би значило да постоји опасност да исто тело суди председнику два пута (једном кроз импичмент, други пут у редовном поступку за исту ствар), чиме би била нарушена непристрасност суда.⁵⁴⁾ Код нас не постоје спојене врховносудске и уставносудске надлежности, тако да тих опасности нема, а сматрамо да у озбиљним кризама политичког система, учешће у превазилажењу треба да има што шири круг највиших органа. Мада, приговори о конфузној природи чл. 118, могућности да скупштина заобиђе одлуку суда, јесу тачни.⁵⁵⁾

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Уставни суд Србије, као правно-политички орган, поседује легитимно право на значајан политички утицај у политичком систему Србије. Но, за тај статус није довољно имати само прописе и акте, он ће морати за њега сам да се избори, како то показује искуство свих водећих уставних судова у Европи, па и свету. Многи од њих су улазили у жестоке вербалне окршаје са представницима егзекутивне и легислативе и нису дали на своју независност. Питање је колико садашњим институционалним оквиром суд има маневарског простора за аутономију у највећем могућем степену, али уставном ревизијом грешке могу да се поправе. Колико углед суда буде зависио од самоиницијативе, толико ће томе допринети политичка јавност Србије, која је још рудиментарна и у повоју. Улога медија, универзитета и утицајних јавних личности у том процесу је незаменљива. Тако ће се створити све претпоставке да Уставни суд Србије постане модерна институција XXI века.

54) John Murphy, *The impeachment process*, Chelsea house publishers, 2007, pp. 27-30.

55) Ратко Марковић, „Устав Републике Србије из 2006 – критички поглед“, *Анали Правног факултета у Београду*, вол. 54, 2/2006, стр. 19.

Marko PejkoVIC**CONSTITUTIONAL COURT IN SERBIAN
POLITICAL SYSTEM AND COMPARATIVE
EXPERIENCES – THEORY AND PRACTICE****Summary**

In this text, the author attempted to comprehend in the most possible realistic way, through an approach in legal and political sciences, the role and position of Serbian Constitutional court today. First, the author examined a theoretical problem of the character of this institution and its functions. In regard to this, the research of such issues did not serve as some theory for the sake of theory, but instead it represented a substantive contribution in terms of (un)justifying of some of the court's controversial political functions such as impeachment or the right to ban the political parties, because a domain of one's institution competence derives from its intrinsic nature. Special observation was made concerning the court's practice according to the data of 2009. Rich European jurisprudence and literature occupied a prominent place in it. These aspects are *prima facie* paradigms for the estimation of efficiency of Constitutional court of Serbia and main leverage instruments in analyzing the notion of constitutional court *in toto*. The conclusion of the paper is related to the necessity of transcending a traditional/artificial dichotomy between constitutional law and politics and legitimization of the constitutional court with modified principles of representative democracy, while a critical view on the court's practice (f.e. numerous unsolved cases) lead author to propose a structural re-shaping of the Serbian Constitutional court.

Key-words: constitutional court, negative legislator, positive legislator, constitutionality, constitutional complaint, re-election of judges of the constitutional court, judicial chamber, judicialization of politics, constitution

ЛИТЕРАТУРА

Alec Stone Sweet, *Governing with Judges – Constitutional politics in Europe*, Oxford University Press, 2002.

Alec Stone Sweet, „The politics of constitutional review in France and Europe“, *International Journal of Constitutional Law*, 2007, 5(1)

Александар Фира, „Уставни суд у Уставу Републике Србије од 1990“, *Архив за правне и друштвене науке*, вол. 47, 2-3/1991.

Александар Фира, „Уставно судство и парламентаризам“, *Архив за правне и друштвене науке*, вол. 78, 1/1992.

- Александар Фира, Ђорђе Турковић, „Независност судства и уставни суд“, *Архив за правне и друштвене науке*, вол. 80, 3/1994.
- Алексис де Токвил, *О демократији у Америци*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2002.
- Vladan Petrov, *Novi Ustavni sud Republike Srbije*, http://www.starisajt.nspm.rs/debate_2007/2007_petrov1.htm (датум приступа 11. 6. 2010)
- Wojciech Sadurski, *Rights Before Courts - A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe*, Springer, 2005.
- Georg Vanberg, *The politics of constitutional review in Germany*, Cambridge University Press, 2005.
- Димитрије Кулић, *Уставно судство у свету*, Београд - Зајечар, 1982.
- Enrique Guillén López, „Judicial review in Spain: the Constitutional court“, *Loyola of Los Angeles Law Review*, Vol. 41:529, Winter 2008.
- Зоран Томић, „Уставно судство – између жреца и ствараоца“, *Уставни суд Србије – у сусрет новом уставу*, Уставни суд, Београд, 2004.
- Коста Чавошки, *Уставност и федерализам - Судска контрола уставности у англосаксонским федералним државама*, Савремена администрација, Београд, 1982.
- Lech Garlicki, „Constitutional courts versus supreme courts“, *International Journal of Constitutional Law*, 2007, 5(1)
- Марко Пејковић, „Положај шефа државе у политичком систему Србије“, *Српска политичка мисао*, вол. 28, год. XVII, 2/2010.
- Martin Shapiro & Alec Stone Sweet, *On Law, Politics & Judicialization*, Oxford University Press, 2002.
- Mauro Cappelletti and John Clarke Adams, „Judicial Review of Legislation: European Antecedents and Adaptations“, *Harvard Law Review*, Vol. 79, No. 6 (Apr., 1966)
- Mauro Cappelletti, „Judicial Review in Comparative Perspective“, *California Law Review*, Vol. 58, No. 5 (Oct., 1970)
- Michael H. Davis, „The Law/Politics Distinction, the French Conseil Constitutionnel, and the U. S. Supreme Court“, *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 34, No. 1 (Winter, 1986)
- Michael H. Davis, „A Government of Judges: An Historical Re-View“, *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 35, No. 3 (Summer, 1987)
- Michel Troper, „The logic of justification of judicial review“, *International Journal of Constitutional Law*, 2003, 1(1)
- Миодраг Радојевић, „Уставни суд Србије“, *Политичка ревија*, вол. 20, год. (XXI) VIII, 2/2009.
- Оливера Вучић, Драган Стојановић, „Уставно судство на пресеку права и политике“, *Анали Правног факултета у Београду*, LVII, 2/2009.
- Павле Николић, „Уставни суд и нови Устав Србије“, *Уставни суд Србије – у сусрет новом уставу*, Уставни суд, Београд, 2004.
- Радомир Лукић, *Уставност и законитост у Југославији*, Свеска I, Београд, 1966.
- Ратко Марковић, „Устав Републике Србије из 2006 – критички поглед“, *Анали Правног факултета у Београду*, вол. 54, бр. 2, 2006.
- Ратко Марковић, „Уставни суд у Уставу Републике Србије од 2006. године“, *Анали Правног факултета у Београду*, LV, 2/2007.

Слободан Орловић, «Уставни суд Републике Србије у праву и политици», *Српска политичка мисао*, вол. 22, год. XV, 4/2008.

F. L. Morton, „Judicial Review in France: A Comparative Analysis“, *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 36, No. 1 (Winter, 1988)

Хамилтон, Медисон, Џеј, *Федералистички списи*, Радничка штампа, Београд, 1981.

Hans Kelsen, *General theory of law & state*, Transaction publishers, 2006.

Hans Kelsen, *Pure theory of law*, The Lawbook Exchange LTD, Clark, New Jersey, 2005.

John Murphy, *The impeachment process*, Chelsea house publishers, 2007.

Српски акти и документи: Устав Републике Србије, Закон о Уставном суду, Пословник о раду Уставног суда, *Преглед рада Уставног суда у 2009. години*, Уставни суд, Београд, фебруар/2010.

Страни Устави: Аустрије, Чешке, Турске, Бугарске, Француске, Италије, Литваније, Пољске, Румуније, Словачке, Словеније, Шпаније, Украјине, Македоније, Мађарске,

Страни (Уставни) Закони о уставном суду: Мађарска, Молдавија, Белгија, Немачка, Летонија, Аустрија, Хрватска, Украјина, Бугарска, Литванија